

УДК 343.1

Тимошенко Ю. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін Інституту кримінально-
виконавчої служби

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО) ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Розглянуто особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх. Звернуто увагу на процесуальний порядок обрання та застосування до неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Проаналізовано сучасне кримінальне процесуальне законодавство та думки науковців.

Ключові слова: неповнолітній, підозрюваний, запобіжні заходи, тримання під вартою.

Рассмотрены особенности уголовного производства относительно несовершеннолетних. Обращено внимание на процессуальный порядок избрания и применения меры пресечения в виде содержания под стражей. Проанализировано современное уголовно-процессуальное законодательство и мнения ученых по данной проблематике. Предложено пути решения проблем данной темы.

Ключевые слова: несовершеннолетний, подозреваемый, меры пресечения, содержание под стражей.

Постановка проблеми. Новий КПК України наділив кримінальне судочинство щодо неповнолітніх більш гуманістичними рисами, які полягають у низці особливостей використання учасниками кримінального процесу наданих їм прав і процесуальних обмежень під час проведення процесуальних дій у межах кримінального провадження. Також він ураховує практику Європейського Суду з прав людини та європейську практику розслідування злочинів, учинених неповнолітніми. Проте, слід зауважити, що не всі норми кримінального процесуального закону, що регулюють порядок обрання та за-

стосування до неповнолітніх підозрюваних запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, є досконаліми. Тому ця проблема потребує поглиблених наукових досліджень

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою досліджувались у роботах Ю. П. Аленіна, Т. В. Варфоломеевої, В. А. Давидова, В. С. Зеленецького, З. З. Зінатуліна, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, С. М. Стахівського, Л. Д. Удалової, М. Є. Шумила та ін.

Проблемні питання щодо застосування тримання під вартою до неповнолітніх досліджували

Є. М. Гідулянова, Г. Є. Омельченко,
С. В. Пастушенко, Г. В. Попов, О. В. Сі-
вак, О. Ю. Хахуцяк та ін.

Постановка завдання. Головним завданням дослідження є вивчення основних особливостей обрання та застосування до неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з'ясування проблемних питань, що виникають під час його застосування, та надання пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Існування особливого кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається необхідністю досягнення таких цілей:

1) кримінологічної, що полягає у запобіганні вчинення злочинів неповнолітніми, бо злочинність це соціальне (а точніше – антисоціальне) явище, що вирощує із неповнолітніх нових злочинців;

2) правових:

– установлення істини у кримінальних провадженнях для правильного, а отже, і справедливого їх вирішення;

– забезпечення належної правової захищеності неповнолітнього підозрюваного(обвинуваченого).

Складності у досягненні цих цілей обумовлюються віковими соціально-психологічними характеристиками неповнолітніх. Найбільшою мірою в процесі застосування кримінальних процесуальних норм повинні враховуватися такі характеристики:

1) незрілість мислення;

2) відсутність достатнього соціального досвіду;

3) нестабільність психіки;

4) підвищена емоційність;

5) підвищена навіюваність і самонавіюваність;

6) схильність до фантазій.

Загальні особливості кримінального процесу визначаються положеннями частини 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, згідно з якою «стосовно неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб урахувались їх вік і бажаність сприяння їхньому перевихованню».

На підставі вікових соціально-психологічних характеристик неповнолітніх Генеральна Асамблея ООН розробила Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, більше відомі як «Пекінські правила» (1985 р.). Ці Правила передбачають:

– наявність в осіб, які здійснюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх, відповідної кваліфікації;

– побудова судового розгляду таким чином, щоб він забезпечував інтереси неповнолітніх;

– забезпечення конфіденційності, щоб уникнути заподіяння шкоди неповнолітнім через непотрібну гласність або через шкоду їхній репутації тощо;

– створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх [1].

В Україні такі суди не створено, хоча у зв'язку з ухваленням нового КПК до Закону України «Про судoustрій і статус суддів» внесено зміни. Так, у статті 18 з'явилась частина 3 такого змісту: «у місцевих загальних судах та апеляційних судах областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді АРК діє спеціалізація зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх». Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо не-

повнолітніх, може бути обрано суддю із стажем роботи не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді й високими морально-діловими та професійними якостями [2].

У багатьох іноземних державах спеціалізовані суди у справах неповнолітніх діють уже давно. Вважається, що перший у світі суд у справах неповнолітніх був утворений у 1899 р. у штаті Іллінойс (США).

Серед науковців існує думка, що головною метою застосування до неповнолітнього правопорушника запобіжного заходу є його виправлення та перевиховання. Тому, якщо запобіжний захід є ізоляційним, він повинен мати свої специфічні риси порівняно з такою самою метою щодо дорослих, тим більше, якщо запобіжний захід пов'язано з поміщенням в СІЗО або ІТТ. Неповнолітнім, які є підозрюваними у вчиненні злочину, у місцях позбавлення волі необхідно створювати такі умови, щоб вони могли усвідомити свою неправомірну поведінку й підвищити свій рівень освіти. Звісно, це дуже складне завдання. Воно вимагає створення нового підходу до застосування до неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) запобіжних заходів, який передбачав би в першу чергу їх перевиховання та виправлення, тобто виховний процес.

Специфіка такого виховного процесу полягає у поєднанні виховної, соціальної та психологічної роботи, яка повинна впливати на духовний і фізичний розвиток неповнолітнього, коригувати його поведінку та знизити психотравмуючий вплив умов ізоляції. Такий підхід сприятиме поновленню й розвитку соціально корисних зв'язків і підготує непов-

нолітнього підозрюваного (обвинуваченого) до життя після звільнення та відбування покарання.

Але одразу виникає питання, чи дійсно неповнолітні у випадку застосування до них затримання чи тримання під вартою як запобіжного заходу стануть на шлях виправлення та перевиховання, зрозуміють значення своїх неправомірних дій та зроблять з цього правильні висновки? Або навпаки, утримання в приймальнику-розподільнику для дітей, ІТТ та СІЗО перетворить їх на злочинців, які продовжать свою неправомірну діяльність, яка з часом стане системною та серійною й назавжди позбавить їх бажання перевиховуватися та змінювати спосіб свого життя?

Кримінальний процесуальний кодекс України у ч. 2 ст. 492 (КПК) містить положення про те, що тримання під вартою може бути застосоване як запобіжний захід лише до тих неповнолітніх, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні тяжких чи особливо тяжких злочинів, і згідно ч. 3 ст. 176 КПК за умови, що слідчий чи прокурор доведе слідчому судді під час розгляду клопотання, що встановлені обставини є достатніми для переконання, що жоден з більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти доведеним під час розгляду ризику чи ризикам [3].

КПК України 1960 р. у статті 434 містив поняття «виняткові випадки», на підставі яких до неповнолітнього підозрюваного застосовували запобіжний захід у вигляді взяття під варту [4].

Як ми бачимо, норми і попереднього, і чинного КПК України вказують на певні підстави для застосування запобіжних заходів, пов'язаних

з позбавленням свободи. Але те, що слід розуміти, наприклад, під достатніми обставинами, законодавець залишає на розсуд слідчого, прокурора та слідчого судді. У ст. 183 КПК визначено шість обставин, за наявності яких може бути обраний та застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, але це стосується тих підозрюваних (обвинувачених), що вже досягли 18 років і більше. Саме через таку невизначеність постійно трапляються випадки порушення прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених). Наслідком цього є потік скарг, які задовольняються як у національних судах, так і в міжнародних.

Саме з цією метою Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ у своєму інформаційному листі № 223-66/0/4-17 від 16.01.2017 «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» [5] вказує, що затримання та тримання під вартою можуть бути застосовані до неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) не лише за підставами, визначеними ст.ст. 492, 177 КПК, а й з урахуванням його віку (рішення ЄСПЛ від 27.11.2008 у справі «Свершов проти України») [6].

Також судді повинні враховувати ще одне рішення ЄСПЛ – від 28.10.1998 у справі «Ассенов та інші проти Болгарії», де йдеться про те, що такі запобіжні заходи повинні обиратись з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного їх перегляду через невеликі проміжки часу [7]. Далі в листі наводиться ще декілька рішень ЄСПЛ, які необхідно

враховувати в судовій практиці у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Це намагання національних судів покращити стан здійснення кримінального судочинства є позитивним але, на жаль, лише у формі рекомендацій, на законодавчому рівні зрушень у цьому напрямку ми поки що не бачимо. Саме тому пропонуємо використати передовий досвід країн Європи з цього питання.

Польща є єдиною на цей час країною Європи, де діють спеціальні суди у справах неповнолітніх, а також успішно застосовується такий альтернативний тримання під вартою запобіжний захід, як пробація. Тобто за неповнолітнім підозрюваним встановлюється нагляд, і судом накладаються певні обов'язки та обмеження. Правила вимагають від нього відвідувати денні центри пробації, періодично зустрічатись з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, передбачених положенням про пробацію, дотримуватись законослухняної поведінки. Залежно від злочину та характеристики особи неповнолітнього, суд може також додатково встановити пробацію, наприклад, з обов'язковим проживанням у спеціальних гуртожитках, психіатричне лікування, лікування від алкоголізму та наркотичної залежності. Саме тому можна стверджувати, що цей захід має реабілітаційний характер і позитивно впливає на психологічний розвиток неповнолітнього правопорушника.

Важливим є те, що кожна особа, яка перебуває під пробацією, підлягає індивідуальному обстеженню, за результатами якого складається програма нагляду за нею, тобто про особу неповнолітнього підозрюваного (об-

винуваченого) збирається повна об'єктивна інформація.

Також цікавим є досвід Словаччини, де прокуратура під час кримінального провадження щодо неповнолітнього може доручити службі пробації скласти оціночну доповідь про ознаки, що характеризують цього неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), з метою встановлення доцільності та ефективності застосування до нього запобіжного заходу у вигляді попереднього арешту.

Як ми бачимо, країни Європи більш ефективно працюють у напрямку виконання чинних міжнародних договорів щодо забезпечення прав неповнолітніх правопорушників під час кримінального провадження. В Україні служба пробації уповноважена працювати тільки із засудженими, а в кримінальному провадженні – для складання досудової доповіді, хоча офіцери пробації могли б бути дуже корисними якраз іще на початку досудового розслідування, бо зібрана ними інформація може бути використана як для оцінки ризиків щодо подальшої поведінки неповнолітнього підозрюваного та обрання адекватного запобіжного заходу, так і ризиків учинення ним повторних злочинів під час досудового розслідування. Також застосування досвіду Польщі може сприяти виправленню та перевихованню неповнолітнього правопорушника ще до закінчення стадії досудового розслідування.

Висновки. Підбиваючи підсумок дослідженню, хочемо наголосити, що

в останні роки в Україні процес кримінального судочинства набув більш гуманістичних рис, проте норми кримінального процесуального закону, що регулюють застосування запобіжних заходів, пов'язаних з позбавленням свободи (затримання та тримання під вартою) неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених), є не досконалими та потребують істотних змін. Слід пам'ятати, що головним завданням кримінального судочинства щодо неповнолітніх є їх перевиховання. Тому варто розглядати застосування запобіжного заходу не як примус, а як спосіб попередження інших кримінальних правопорушень і спосіб виховного впливу на свідомість та поведінку неповнолітнього правопорушника. Саме тому, на нашу думку, доцільно ввести у практику спеціальні служби, до складу яких входили б спеціалісти з високими професійними знаннями в галузі психології та педагогіки, оскільки це надаватиме їм перевагу перед юристами у налагодженні контакту з неповнолітніми. Тобто, це може бути окремий підрозділ вже існуючої в Україні служби пробації, який забезпечить професійний підхід у зборі повних та об'єктивних даних про особу неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) перед обранням щодо нього запобіжного заходу та зможе в окремих випадках замінити найбільш суворий із них – тримання під вартою – на альтернативний, наприклад, як у Польщі, – пробацію.

Список використаних джерел

1. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : міжна-

родний документ : від 29.11.1985 /БД «Законодавство України» /Верховна Рада України (ВР України). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 22.02.2018).

2. Про судоустрій і статус суддів : закон України : від 02.06.2016 URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/61ABE413EF2AB8A0C225804500358691](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/61ABE413EF2AB8A0C225804500358691) (дата звернення: 22.02.2018).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 01.03. 2017 /БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.02.2018).

4. Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року / БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 22.02.2018).

5. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 223-66/0/4-17 від 16.01.2017 «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх». *Закон і Бізнес*. URL: http://zib.com.ua/ua/print/127476list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html (дата звернення: 22.02.2018).

6. Рішення ЄСПЛ від 27.11.2008 у справі «Свершов проти України» URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428 (дата звернення: 22.02.2018).

7. Рішення ЄСПЛ від 28.10.1998 у справі «Асенов та інші проти Болгарії» URL: <https://www.srji.org/resources/search/33> (дата звернення: 22.02.2018).

*Y. Tymoshenko,
PhD of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Criminal Law
Disciplines Chair of the Institute of Criminal-
Executive Service*

PERSPECTIVES OF APPLICATION OF THE ARREST AS A PREVENTIVE MEASURE TO THE JUVENILE SUSPTS (ACCUSED PERSONS)

The article deals with the peculiarities of the criminal proceedings against minors. The analysis of its main provisions and the brief historical review are carried out. Besides, the present state of the criminal-procedural legislation in that sphere has been studied.

The main task of the research is to study the main features of the preventive measure related to the deprivation of liberty of a suspect and to reveal the problematic issues, which arise during its application, as well as to propose the ways of resolving them.

The attention is paid to the special procedure of the pretrial investigation and trial against minors, as well as to the criminal proceedings procedure for the application of the preventive measure related to the deprivation of liberty of a juvenile suspect (accused person).

The corresponding issues are considered by the investigators, prosecutors and investigating judges while making the decision on application of that preventive measure against a minor suspect (accused person).

The modern criminal-procedural legislation of some European countries and the scientists' opinions on that issue are analyzed. The attention is paid to the positive experience of using the pretrial investigation by the probation officers of Poland and Slovenia. The international normative legal agreements, agreements in the sphere of the juvenile justice are considered, as well as the practice of the European Human Rights Court are taken into account. The ways of solving the problems in that sphere are proposed.

Keywords: *minor, suspect, preventive measures, arrest.*

Надійшла до редакції 23.02.2018